

УДК 342.534(4)

DOI: 10.26565/2075-1834-2020-29-14

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕПУТАТА ПАРЛАМЕНТУ ЯК ПРОЯВ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ ПЕРЕД НАРОДОМ І ЛЮДИНОЮ

Костицька І. О.,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
заступник завідуючого відділом
Інституту законодавства Верховної Ради України,
м. Київ, 04053, Несторівський провулок, 4,
e-mail: v.kostytsky@yahoo.com
orcid: <https://orcid.org/0000-0003-2336-1426>

АНОТАЦІЯ: у статті розглядаються поняття та основні ознаки юридичної відповідальності народних депутатів. На думку автора, розгляд інституту юридичної відповідальності парламентаріїв є актуальним та перспективним у теоретичному і в практичному плані як вид соціальної відповідальності. Актуальність проблеми обумовлена тенденціями диференціації та інституціалізації юридичної відповідальності, які зайшли так далеко, зокрема в зарубіжних країнах, що зумовили обґрунтування окремими фахівцями концепції автономної парламентської відповідальності як окремого явища в ряду видів юридичної відповідальності взагалі. Звертається увага на те, що невід'ємною складовою процесу виокремлення інституту юридичної відповідальності є вдосконалення законодавства про правовий статус народного депутата, складовою, елементом якого обґрунтовано вважається юридична відповідальність парламентарія як політичної особи, уповноваженої на виконання законодавчої функції держави. Доводиться, що відповідальність парламентарія є формою конкретизації важливого у правовій державі принципу відповідальності держави як суб'єкта права перед народом, як суб'єктом права, і громадянами. В статті також аналізуються особливості впровадження в законодавство і державно-правову практику інституту юридичної відповідальності парламентарія, які обумовлюють поступове відмежування конституційно-правової відповідальності парламентарія від конституційно-правової відповідальності парламенту. Автор приєднується до нових, але уже ustalених в юридичній науці підходів, за якими вся поліфункціональність феномену юридичної відповідальності парламентаріїв не вичерпується розглядом проблематики лише в інституційному та нормативному вимірах, але також і в соціокультурному та ціннісно-антропологічному аспектах, що абсолютно виправдано в силу сучасного розуміння функціональності чи дисфункціональності будь-якого правового явища як такого, яке має не лише суто інституційний, але і ціннісний вимір. Доводиться, що в умовах демократичної правової та соціальної держави взагалі правовідносини народу і особи з державою повинні бути побудовані на основі обопільної відповідальності, оскільки у демократичних умовах держава виступає реальним суб'єктом відповідальності перед суспільством, що забезпечується нормативно (конституційно і законодавчо) та інституційно (через виокремлення конкретних державних органів та посадових осіб, відповідальних за певний елемент системи державних функцій), у тому числі і депутатів парламенту.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: правовий статус депутата парламенту, юридична відповідальність, інститут юридичної відповідальності парламентарія, відповідальність держави перед народом і особою.

ЮРИДИЧЕСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ДЕПУТАТА ПАРЛАМЕНТА КАК ПРОЯВЛЕНИЕ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПЕРЕД НАРОДОМ И ЧЕЛОВЕКОМ

Костицкая И. А.,

кандидат юридических наук,
старший научный сотрудник,
заместитель заведующего отделом
Института законодательства Верховной Рады Украины,
г. Киев, 04053, Нестеровский переулок, 4,
e-mail: v.kostytsky@yahoo.com
orcid: <https://orcid.org/0000-0003-2336-1426>

АННОТАЦИЯ: в статье рассматриваются понятие и основные признаки юридической ответственности народных депутатов. По мнению автора, рассмотрение института юридической ответственности парламентариев является актуальным и перспективным в теоретическом и в практическом плане как вид социальной ответственности. Актуальность проблемы обусловлена тенденциями дифференциации и институционализации юридической ответственности, которые зашли так далеко, в частности в зарубежных странах обусловили обоснования отдельными специалистами концепции автономной парламентской ответственности как отдельного явления в ряду видов юридической ответственности вообще. Обращается внимание на то, что неотъемлемой составляющей процесса выделения института юридической ответственности является совершенствование законодательства о правовом статусе народного депутата, составляющей, элементом которого обоснованно считается юридическая ответственность парламентария как политического лица, уполномоченного на выполнение законодательной функции государства. Доказывается, что ответственность парламентария является формой конкретизации важного в правовом государстве принципа ответственности государства как субъекта права перед народом, как субъектом права, и гражданами. В статье также анализируются особенности внедрения в законодательство и государственно-правовую практику института юридической ответственности парламентария, обуславливающих постепенное отграничения конституционно-правовой ответственности парламентария от конституционно-правовой ответственности парламента. Автор присоединяется к новым, но уже устоявшимся в юридической науке подходам, по которым все полифункциональность феномена юридической ответственности парламентариев не исчерпывается рассмотрением проблематики только в институциональном и нормативном измерениях, но также и в социокультурном и ценностно-антропологическом аспектах, абсолютно оправдано в силу современного понимания функциональности или дисфункциональности любого правового явления как такового, которое имеет не только чисто институциональный, но и ценностное измерение. Доказывается, что в условиях демократического правового и социального государства вообще правоотношения народа и личности с государством должны быть построены на основе обоюдной ответственности, поскольку в демократических условиях государство выступает реальным субъектом ответственности перед обществом, обеспечивается нормативно (конституционно и законодательно) и институционально (через выделение конкретных государственных органов и должностных лиц, ответственных за определенный элемент системы функций), в том числе и депутатов парламента.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: правовой статус депутата парламента, юридическая ответственность, институт юридической ответственности парламентария, ответственность государства перед народом и личностью.

LEGAL RESPONSIBILITY OF A MEMBER OF PARLIAMENT AS A COMMITMENT OF STATE RESPONSIBILITY TO THE PEOPLE AND HUMAN

I. Kostytska,

Candidate of Law Sciences,
Senior Researcher,
Deputy Head of the Department of Legislation
Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine,
Kyiv, 04053, Nesterovsky lane, 4
e-mail: v.kostytsky@yahoo.com
orcid: <https://orcid.org/0000-0003-2336-1426>

ANNOTATION: the article explores the concepts and fundamental characteristics of legal responsibility of People's Deputies. According to the author, consideration of the institution of legal responsibility of parliamentarians is relevant and promising as a type of social responsibility in theoretical and practical terms. The urgency of the problem is due to the trends of legal responsibility differentiation and institutionalization going that far, in particular in foreign countries, that have led some experts to justify the concept of autonomous parliamentary responsibility as a separate phenomenon among types of legal responsibility in general. Attention is drawn to the fact that an integral part of the process identifying the institution of legal responsibility is the improvement of legislation on the legal status of a People's Deputy, which component is justifiably considered legal responsibility of a parliamentarian as a political figure authorized to execute state legislative functions. It is proved that parliamentary responsibility is a specification of the state responsibility principle which is significant in the state of law as a legal entity towards the people as a legal entity and citizens. The article also analyzes the peculiarities of the introduction of legal responsibility of a parliamentarian into legislation and state and legal practice resulting in the gradual separation of constitutional and legal responsibilities of a parliamentarian and parliament. The author joins the new already established approaches in legal science, under which all the multifunctionality of the phenomenon of legal responsibility of a parliamentarian is not limited to the issue in institutional and normative dimensions, but also in socio-cultural and value-

anthropological aspects, which is absolutely justified by contemporary understanding any functional or dysfunctional legal phenomenon having not only a purely institutional but also a value dimension. It is argued that legal relations of the people and human with the state should be built on the basis of mutual responsibility under terms of a democratic law and social state in general, since a state turns a real subject of responsibility towards society under democratic conditions provided normatively (constitutionally and legally) and institutionally (through the establishment of specific government bodies and officials responsible for a certain element of the system of state functions including Members of Parliament).

KEY WORDS: legal status of a Member of Parliament, legal responsibility, institute of legal responsibility of a parliamentarian, state responsibility to the people and human.

Актуальність. Досвід правового розвитку багатьох країн переконує, що поступова еволюція ключових елементів політичної та юридичної відповідальності парламентаріїв, яка супроводжує змістовно-нормативну диференціацію («розщеплення») їх соціальної відповідальності та парламенту в цілому зумовила оформлення таких елементів у відносно автономні анклавні, що опосередковують собою інститути політичного та юридичного регулювання відповідальності парламентаріїв. Відтак, на тлі розвитку парламентських інституцій у сучасному світі дедалі більше утверджується концепт інституту юридичної відповідальності парламентаріїв, що, безумовно, має всі базові ознаки соціальної відповідальності. З огляду на утвердження правової парадигми парламентаризму як властивої демократичній правовій державі організації влади саме розгляд інституту юридичної відповідальності парламентаріїв є актуальним та перспективним як у теоретичному, так і в практичному плані.

Понад те, тенденції диференціації та інституціоналізації юридичної відповідальності зайшли так далеко, зокрема в зарубіжних країнах, що зумовили обґрунтування окремими фахівцями концепції автономної парламентської відповідальності як окремого явища в ряду видів юридичної відповідальності взагалі. Знаходимо у літературі твердження, що є всі підстави для твердження: такий вид відповідальності може бути заявлений як окремий вид у теоретичній моделі існуючих видів юридичної відповідальності, а активний розвиток становлення самостійної галузі парламентського права дозволяє твердити про особливе місце такої відповідальності як окремого інституту парламентського права, що в перспективі може обійняти рівнозначне місце поряд з конституційною, адміністративною, цивільно-правовою та іншими видами юридичної відповідальності [3]. Не дивлячись на те, що парламентська відповідальність депутатів часто пов'язується з відповідальністю самого парламенту як колегіального органу, парламентську відповідальність вважають часом різновидом конституційної відповідальності, заперечуючи автономність такого виду юридичної відповідальності [4-5].

Мета статті. Відтак, з огляду на наведені концептуальні відмінності в наукових підходах, є сенс докладніше зупинитися на теоретико-правовій моделі юридичної відповідальності парламентаріїв у контексті вищенаведених висновків щодо доцільності її осмислення як специфічного різновиду соціальної відповідальності.

Узагалі, науковий дискурс щодо інституту юридичної відповідальності парламентаріїв спирається, передусім, на концепцію елементного складу правового статусу парламентарія [2]. Зокрема, невід'ємною складовою цього правового статусу закономірно й цілком обґрунтовано вважається юридична відповідальність парламентарія як політичної особи, уповноваженої на виконання законодавчої функції держави. За такого підходу юридична відповідальність парламентарія «виступає як засіб, що забезпечує єдність прав і обов'язків, єдність свободи і зобов'язання» [2]. Водночас, така відповідальність парламентарія вбачається виявом та формою конкретизації важливого у правовій державі принципу відповідальності держави як суб'єкта права перед громадянами [1]. Адже парламентарій, увійшовши до складу органу законодавчої влади, стає представником не тільки громадян, але і відповідного органу публічної влади, публічної влади в цілому, тому інститут юридичної відповідальності депутата парламенту є однією із форм відповідальності держави як суб'єкта права перед народом і особою. Звідси, відповідальність парламентарія виявляється запорукою зміцнення представницької демократії та гарантією ефективної роботи парламенту.

Постановка проблеми. Зрозуміло, що проблематика юридичної відповідальності парламентаріїв має багатовимірний і багатоелементний характер та стосується різноманітних аспектів реальної діяльності депутатського корпусу різних країн, що, з огляду на різноманітність моделей парламентаризму та їх поліструктурність, не може бути зведена до якихось раз і назавжди усталених форм. Відомий російський дослідник М.М. Марченко зазначає, що у юридичній літературі сьогодні немає спільного уявлення і єдиного розуміння ні відповідальності взагалі як такої, ні її різних форм або різновидів, якими є, зокрема, юридична і соціально-політична відповідальність [6]. Зазначені міркування можуть повною мірою бути екстрапольовані до сфери юридичної відповідальності парламентаріїв як однієї з ключових проблем їх правового статусу.

Безумовно, юридична відповідальність парламентарія має свої особливості дослідження в юридичній науці, які так чи інакше відображають своєрідність упродовження відповідного правового інституту, його позитивізації в національному законодавстві та реалізації на практиці. В узагальненому вигляді, до

них, на нашу думку, можна віднести, зокрема, такі, як: 1) порівняно нетривалий час дослідження відповідної проблематики як автономного «поля» спеціальних науково-правових розробок; 2) дослідження проблематики юридичної відповідальності парламентарія здебільшого в контексті конституційно-правової науки як різновиду конституційно-правової відповідальності; 3) поступове відмежування конституційно-правової відповідальності парламентарія від конституційно-правової відповідальності парламенту як органу державної влади при визнанні обопільного взаємозв'язку обох зазначених правових феноменів.

Вищезгадані особливості певною мірою прислужилися тому, що проблематика юридичної відповідальності парламентарія як комплексного правового інституту була тривалий час відсунута на периферію дослідження власне теоретико-правової науки. Відтак, аналіз такого виду юридичної відповідальності у контексті теорії конституційного права та теоретико-правовому ракурсі потребує свого обґрунтування й системного наукового розкриття.

Огляд праць із зазначеної проблематики. Втім, маємо визнати, що, попри певне применшення уваги теоретико-правової науки, все ж проблематика юридичної відповідальності парламентаріїв як окремий напрям досліджень у межах юриспруденції має доволі високий рівень опрацювання. Про це свідчить аналіз наукових здобутків, уміщених у дослідженнях низки вітчизняних та зарубіжних теоретиків права, конституціоналістів та адміністративістів, зокрема: П. Ахтенберга, Н.М. Батанової, М. Галлахера, А.В. Дайсі, Г. Еллінека, А. Есмана, В.С. Журавського, О.Д. Керімова, О.Л. Копиленка, Г. Кречмера, Б. Леоні, О.В. Малька, Б. Манена, Л.Р. Наливайко, Н.М. Онищенко, М.П. Орзіха, В.Ф. Погорілка, А. Пшеворські, О.В. Скрипнюка, Ю.М. Тодики, В.Є. Чиркіна, А. Шайо, В.М. Шаповала, Д.Т. Шона, О.Н. Ярмиша та ін.

Водночас, дослідження, що в порівняльно-правовому плані стосувалися аналізу окремих різновидів юридичної (насамперед, конституційно-правової) відповідальності парламентаріїв, здійснювалися переважно у межах парадигми конституційно-правової науки і значно меншою мірою враховували здобутки теорії права.

Виклад матеріалу. Приступаючи до аналізу відповідної проблематики, маємо відзначити, передусім, що, опрацювання питань, пов'язаних зі специфікою юридичної відповідальності парламентарія щільно пов'язане як із предметним уточненням суті і змісту юридичної та вужче – конституційно-правової відповідальності, а так само – із дещо більш конкретними питаннями відповідальності держави й державних органів, зокрема й парламенту за результати своєї діяльності. При цьому, цілком зрозуміло, що розгляд питань юридичної відповідальності парламентарія має своїм науковим підґрунтям висвітлення більш загальних питань відповідальності держави, її органів, парламенту як органу законодавчої влади у системі відповідних публічно-правових відносин.

Як відомо, правове регулювання охоплює не тільки сферу прав, свобод та обов'язків, але і сферу юридичної відповідальності суб'єктів права, які комунікують між собою в соціумі [7]. Без такої відповідальності сумнівною, зокрема, є реальність багатьох правовідносин та належне виконання обов'язків суб'єктами таких правовідносин [8-9]. Втім, цим, очевидно, не вичерпується вся поліфункціональність феномену юридичної відповідальності, яка останнім часом розглядається науковцями не лише в інституційному та нормативному вимірах [10-12], але також і в соціокультурному та ціннісно-антропологічному аспектах. Такий підхід цілком виправданий у зв'язку з тим, що, як було показано у сучасних дослідженнях, функціональність чи, навпаки, дисфункціональність будь-якого правового явища має не лише суто інституційний, але і ціннісний вимір [13].

Нагадаємо, що ще на початку ХХ ст. видатний французький учений-юрист Л. Дюгі відзначав: питання відповідальності є основним у праві – як публічному, так і приватному [14-15]. Зазначена теза прямо стосується правильного розуміння юридичної відповідальності, що, безсумнівно, є важливим і в політичному, і в соціальному, і в юридичному сенсі, оскільки воно має велике значення для наукової розробки проблеми підвищення відповідальності державних органів та посадових осіб за доручену їм справу [15-16]. Тому юридична відповідальність цілком виправдано тлумачиться в сучасній юридичній науці як один з найважливіших інститутів правової системи, а також як головна ознака та невід'ємний елемент дії права в суспільстві [10; 17]. Вона має всі ознаки універсального правового явища: неможливо знайти правову систему, в якій би не існували відносини юридичної відповідальності [18].

Як уже зазначалося у цій статті раніше, у сучасній теорії права юридична відповідальність вважається невід'ємним елементом статусу суб'єкта права. Водночас, через призму концепції повноти законодавчого врегулювання статусу суб'єкта права, цей статус, а також порядок здійснення суб'єктом права його прав-домагань та повноважень юридична відповідальність, що настає (має наставати) у випадку недодержання правил, визначених у законі, має характер інструменту, що забезпечує означену повноту законодавчого врегулювання такого статусу суб'єкта права [19].

При цьому, як відомо, одним з ключових суб'єктів права в сучасному світі є держава [20], яка відповідальна перед суспільством за наслідки реалізації своїх завдань і функцій, зокрема за виконання своїх обов'язків [9]. Як впливає із зроблених у теоретико-правовій науці висновків, така

відповідальність безпосередньо стосується лише демократичного типу держав, натомість недемократичні держави не мають та й не визнають жодної реальної юридичної відповідальності перед суспільством. Такі висновки ґрунтуються на комплексному узагальненні реалій, тенденцій та результатів розвитку різних за історичним рівнем розвитку та внутрішньою організацією державних утворень. Зокрема, визнається, що твердження про відповідальність держави перед суспільством та особою ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини перед державою, на визнанні й упровадженні засад поділу державної влади, що притаманне конституційній правовій державі [21-22] а також на визнанні обмеження влади, у тому числі і законодавчої влади, правом [23]. Саме інститут відповідальності держави дає змогу створити додаткові стримування та противаги владі, пом'якшити її авторитарні прояви, обмежити можливість зловживання за допомогою підкорення її праву [24]. Забезпечення реалізації інституту відповідальності держави, її органів і посадових осіб перед людиною та громадянином є одним із основних показників правової спрямованості діяльності держави. Водночас, в умовах демократичної правової та соціальної держави взагалі правовідносини особи і держави повинні бути побудовані на основі обоїпільної відповідальності: держава має відповідати перед особою за невиконання своїх зобов'язань у сфері забезпечення прав особи, а особа має відповідати перед державою за невиконання своїх конституційних обов'язків [25].

Висновки. Відтак, у демократичних умовах держава виступає реальним суб'єктом відповідальності перед суспільством, що нормативно (конституційно і законодавчо) та інституційно (через виокремлення конкретних державних органів та посадових осіб, відповідальних за певний елемент системи державних функцій) забезпечується [26-27]. За таких умов діяльність держави «повинна здійснюватися в рамках відповідальності, що сприяє захистові прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб від можливих порушень з боку органів державної влади. Тому говорити про наявність правової держави неможливо, якщо у політико-правовій практиці та свідомості еліти і політичних партій не закріпиться розуміння необхідності відповідальності держави перед суспільством і людиною. У публічно-правових відносинах така відповідальність держави має своїм підґрунтям народовладдя, народний суверенітет та водночас виступає реальною гарантією проти концентрації державної влади та різноманітних зловживань нею [27]; є одним з найефективніших механізмів забезпечення правомірної поведінки відповідних суб'єктів права [15]; є важливою гарантією забезпечення правопорядку та реалізації прав, свобод і законних інтересів громадян та юридичних осіб.

Запровадження механізму юридичної відповідальності перед народом осіб, наділених представницьким мандатом, безпосередньо впливає на загальну інституційну легітимність всієї системи публічної влади, яка, зокрема, зумовлена роллю парламенту як законодавчого органу: для забезпечення легітимності публічної влади саме конституція виражає формалізацію повноважень і відповідальності органів цієї влади, тим часом як «здійснення ефективного публічного управління залежить від зворотних зв'язків із народом та визначення форми впливу народу на управлінські рішення у суспільстві» [19].

Як засвідчує науковий аналіз багатьох конституційних норм різних країн та практики їх реалізації, відповідні правові норми часто мають декларативний характер, а держава за свої прорахунки не несе реальної юридичної відповідальності всупереч тому, не дивлячись на рівність суб'єктів права перед законом, як громадян і юридичних осіб, так і держави. Тому необхідним є забезпечення фактичної відповідальності держави, що гарантувалася б конкретними механізмами реалізації, а також мало би бути ілюстрацією реальності демократичності влади, розвинутості громадянського суспільства, здатного до діалогу з державою, зрештою, готовності влади до здійснення відповідального представницького правління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Павловська Н.В. Конституційно-правова відповідальність народних депутатів України / Н.В. Павловська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту. Сер.: Юриспруденція. – 2015. – № 16. – Т. 1. – С. 23.
2. Рижук І.В. Конституційна модель відповідальності парламентаріїв: порівняльно-аналітичне дослідження. Дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право / І.В. Рижук; ВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород, 2016. – С. 33.
3. Фомичева О.А. К вопросу об институте парламентской ответственности / О.А. Фомичева // Вестник Омского университета. Серия «Право». – 2014. – № 4 (41). – С. 97.
4. Чепус А.В. Теория позитивной юридической ответственности: Монография / А.В. Чепус. – Москва: Проспект, 2016. – 182 с.
5. Чехарина В.И. К вопросу о парламентской ответственности депутатов / В.И. Чехарина // Труды Института государства и права РАН. – 2017. – № 6. – С. 104-120.
6. Марченко М.Н. Государство и право в условиях глобализации: Монография / М.Н. Марченко. – Москва: Проспект, 2009. – С. 217.
7. Антошина І.В. Інформаційна функція українського права. Дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / І.В. Антошина; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». – Одеса, 2015. – С. 36.
8. Теория государства и права: Учебник / под ред. М.М. Рассолова, В.О. Лучина, Б.С. Эбзеева. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2000. – С. 383.
9. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. – Київ: Ваіте, 2015. – С. 301-302.

10. Витрук Н.В. Общая теория юридической ответственности: Монография / Н.В. Витрук. – Москва: Изд-во РАП, 2009. – 304 с.
11. Проблеми правової відповідальності: Монографія / за ред. В.Я. Тація, А.П. Гетьмана, В.І. Борисової. – Харків: Право, 2014. – 348 с.
12. Хачатуров Р.Л. Общая теория юридической ответственности: Монография / Р.Л. Хачатуров, Д.А. Липинский. – СПб: Юридический центр Пресс, 2007. – 950 с.
13. Закоморна К.О. Деякі особливості формування інституціонального дизайну конституційного простору постсоціалістичних країн / К.О. Закоморна // Наука і правоохорона. – 2012. – № 2 (16). – С. 200.
14. Дюги Л. Конституционное право. Общая теория государства: Учебник / Л. Дюги; Пер. с фр. – Москва: Изд. т-ва И.Д. Сытина, 1908. – С. 931.
15. Овчаренко О.М. Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики. Дис. ... докт. юрид. наук. Спеціальність 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура / О.М. Овчаренко; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2016. – С. 20.
16. Строгович М.С. Сущность юридической ответственности / М.С. Строгович // Советское государство и право. – 1979. – № 5. – С. 76.
17. Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах: Монографія: / за заг. ред. Н.М. Оніщенко. – Київ: Видавництво «Юридична думка», 2009. – 216 с.
18. Мельник С.М. Типологія юридичної відповідальності за адміністративним правом України: Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / С.М. Мельник; Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2015. – С. 11.
19. Савчин М.В. Конституціоналізм і природа конституції: Монографія / М.В. Савчин. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2009. – С. 180-181.
20. Горбенко Л.А. Суб'єкт права як категорія правознавства. Дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Л.А. Горбенко; Львів, 2017. – С. 157-180.
21. Бисага Ю.Ю. Юридична відповідальність органів державної влади та місцевого самоврядування: теоретико-правове дослідження. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Ю.Ю. Бисага; Київський Національний університет імені Т. Шевченка. – Київ, 2011. – С. 16.
22. Середюк В.В. Відповідальність держави як елемент поняття «правова держава» / В.В. Середюк // Часопис Київського університету права. – 2015. – № 1. – С. 42-45.
23. Костицький В.В., Кобан О.Г. Обмеження правом законодавчої та судової влади: монографія / В.В. Костицький, О.Г. Кобан. – К.: «Видавничий дім «АргЕк», 2017. – 228 с.
24. Оніщенко Н.М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку. Проблеми, реалії, перспективи: Монографія / Н.М. Оніщенко; відп. ред. академік НАН України Ю.С. Шемшученко. – Київ: Юрид. думка, 2008. – С. 98.
25. Кісс С.В. Розвиток соціальної держави в Україні: теоретичні та історико-правові аспекти. Дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / С.В. Кісс; Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». – Київ, 2016. – С. 54.
26. Оніщенко Н. Юридична відповідальність держави перед особою / Проблеми реалізації прав людини та громадянина в Україні: Монографія / Н. Оніщенко. – Київ: Юрид. думка, 2007. – С. 90-122.
27. Яремчук С.В. До проблеми формування інституту відповідальності держави перед особою в Україні / С.В. Яремчук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 3. – С. 46.
28. Костицький В. В. Закон перманентної концентрації капіталу: економічна історія та українські реалії / В. В. Костицький ; Ін-т законодав. передбачень і правової експертизи. – К., 2003. – 198 с.

REFERENCES

1. Pavlovs'ka N.V. Konstitucijno-pravova vidpovidal'nist' narodnih deputativ Ukraїni / N.V. Pavlovs'ka // Naukovij visnik Mizhnarodnogo gumanitarnogo un-tu. Ser.: Jurisprudencija. – 2015. – № 16. – Т. 1. – С. 23.
2. Rizhuk I.V. Konstitucijna model' vidpovidal'nosti parlamentariїv: porivnjal'no-analitične doslidzhennja. Dis. ... kand. jurid. nauk. Special'nist': 12.00.02 – konstitucijne pravo; municipal'ne pravo / I.V. Rizhuk; VNZ «Uzhgorodskij nacional'nij universitet». – Uzhgorod, 2016. – С. 33.
3. Fomicheva O.A. K voprosu ob institute parlamentskoj otvetstvennosti / O.A. Fomicheva // Vestnik Omskogo universiteta. Serija «Pravo». – 2014. – № 4 (41). – С. 97.
4. Chepus A.V. Teorija pozitivnoj juridicheskoj otvetstvennosti: Monografija / A.V. Chepus. – Moskva: Prospekt, 2016. – 182 s.
5. Cheharina V.I. K voprosu o parlamentskoj otvetstvennosti deputatov / V.I. Cheharina // Trudy Instituta gosudarstva i prava RAN. – 2017. – № 6. – С. 104-120.
6. Marchenko M.N. Gosudarstvo i pravo v uslovijah globalizacii: Monografija / M.N. Marchenko. – Moskva: Prospekt, 2009. – С. 217.
7. Antoshina I.V. Informacijna funkcija ukraїns'kogo prava. Dis. ... kand. jurid. nauk. Special'nist' 12.00.01 – teorija ta istorija derzhavi i prava; istorija politichnih i pravovih uchen' / I.V. Antoshina; Nac. un-t «Odes'ka jurid. akademija». – Odesa, 2015. – С. 36.
8. Teorija gosudarstva i prava: Uchebnik / pod red. M.M. Rassolova, V.O. Luchina, B.S. Jebzeeva. – Moskva: JuNITI-DANA; Zakon i pravo, 2000. – С. 383.
9. Zagal'na teorija prava: Pidručnik / Za zag. red. M.I. Kozjubri. – Kiїv: Vaite, 2015. – С. 301-302.
10. Vitruk N.V. Obshhaja teorija juridicheskoj otvetstvennosti: Monografija / N.V. Vitruk. – Moskva: Izd-vo RAP, 2009. – 304 s.
11. Problemi pravovoi vidpovidal'nosti: Monografija / za red. V.Ja. Tacija, A.P. Get'mana, V.I. Borisovoi. – Harkiv: Pravo, 2014. – 348 s.
12. Hachaturov R.L. Obshhaja teorija juridicheskoj otvetstvennosti: Monografija / R.L. Hachaturov, D.A. Lipinskij. – SPb: Juridicheskij centr Press, 2007. – 950 s.
13. Zakomorna K.O. Dejaki osoblivosti formuvannja institucional'nogo dizajnu konstitucijnogo prostoru postsocialistichnih kraїн / K.O. Zakomorna // Nauka i pravoohorona. – 2012. – № 2 (16). – С. 200.
14. Djugi L. Konstitucionnoe pravo. Obshhaja teorija gosudarstva: Uchebnik / L. Djugi; Per. s fr. – Moskva: Izd. t-va I.D. Sytina, 1908. – С. 931.
15. Ovcharenko O.M. Juridichna vidpovidal'nist' suddiv: pitannja teorii i praktiki. Dis. ... dokt. jurid. nauk. Special'nist' 12.00.10 – sudoustrij; prokuratura ta advokatura / O.M. Ovcharenko; Nacional'nij juridichnij universitet imeni Jaroslava Mudrogo. – Harkiv, 2016. – С. 20.
16. Strogovich M.S. Sushhnost' juridicheskoj otvetstvennosti / M.S. Strogovich // Sovetskoe gosudarstvo i pravo. – 1979. – № 5. – С. 76.

17. Institut juridichnoï vidpovidal'nosti u demokraticnih pravovih sistemah: Monografija: / za zag. red. N.M. Onishhenko. – Kiïv: Vidavnicтво «Juridichna dumka», 2009. – 216 s.
18. Mel'nik S.M. Tipologija juridichnoï vidpovidal'nosti za administrativnim pravom Ukraïni: Dis. ... kand. jurid. nauk : 12.00.07 / S.M. Mel'nik; Harkiv. nac. un-t im. V.N. Karazina. – Harkiv, 2015. – S. 11.
19. Savchin M.V. Konstitucionalizm i priroda konstitucii: Monografija / M.V. Savchin. – Uzhgorod: Poligrafcentr «Lira», 2009. – S. 180-181.
20. Gorbenko L.A. Sub'ekt prava jak kategorija pravoznavstva. Dis. ... kand. jurid. nauk. Special'nist' 12.00.01 – teorija ta istorija derzhavi i prava; istorija politichnih i pravovih uchen' / L.A. Gorbenko; L'viv, 2017. – S. 157-180.
21. Bisaga Ju.Ju. Juridichna vidpovidal'nist' organiv derzhavnoï vladi ta miscevogo samovrjaduvannja: teoretiko-pravove doslidzhennja. Avto-ref. dis. ... kand. jurid. nauk. Special'nist' 12.00.01 – teorija ta istorija derzhavi i prava; istorija politichnih i pravovih uchen' / Ju.Ju. Bisaga; Kiïvs'kij Nacional'nij universitet imeni T. Shevchenka. – Kiïv, 2011. – S. 16.
22. Sereďjuk V.V. Vidpovidal'nist' derzhavi jak element ponjattja «pravova derzhava» / V.V. Sereďjuk // Chasopis Kiïvs'kogo universitetu prava. – 2015. – № 1. – S. 42-45.
23. Kostic'kij V.V., Koban O.G. Obmezhenja pravom zakonodavchoï ta sudovoï vladi: monografija / V.V. Kostic'kij, O.G. Koban. – K.: «Vidavnicij dim «ArtEk», 2017. – 228 s.
24. Onishhenko N.M. Sprijnjattja prava v umovah demokraticnogo rozvitku. Problemi, realii, perspektivi: Monografija / N.M. Onishhenko; vidp. red. akademik NAN Ukraïni Ju.S. Shemshuchenko. – Kiïv: Jurid. dumka, 2008. – S. 98.
25. Kiss S.V. Rozvitok social'noï derzhavi v Ukraïni: teoretichni ta istoriko-pravovi aspekti. Dis. ... kand. jurid. nauk. Special'nist' 12.00.01 – teorija ta istorija derzhavi i prava; istorija politichnih i pravovih uchen' / S.V. Kiss; Vidkritij mizhnarodnij universitet rozvitku ljudini «Ukraïna». – Kiïv, 2016. – S. 54.
26. Onishhenko N. Juridichna vidpovidal'nist' derzhavi pered osoboju / Problemi realizacii prav ljudini ta gromadjanina v Ukraïni: Monografija / N. Onishhenko. – Kiïv: Jurid. dumka, 2007. – S. 90–122.
27. Jaremchuk S.V. Do problemi formuvannja institutu vidpovidal'nosti derzhavi pered osoboju v Ukraïni / S.V. Jaremchuk // Naukovij visnik L'vivs'kogo derzhavnogo universitetu vnutrishnih sprav. – 2014. – № 3. – S. 46.
28. Kostic'kij V. V. Zakon permanentnoï koncentracii kapitalu: ekonomichna istorija ta ukraïns'ki realii / V. V. Kostic'kij ; In-t zakonodav. peredbachen' i pravovoï ekspertizi. – K., 2003. – 198 s.